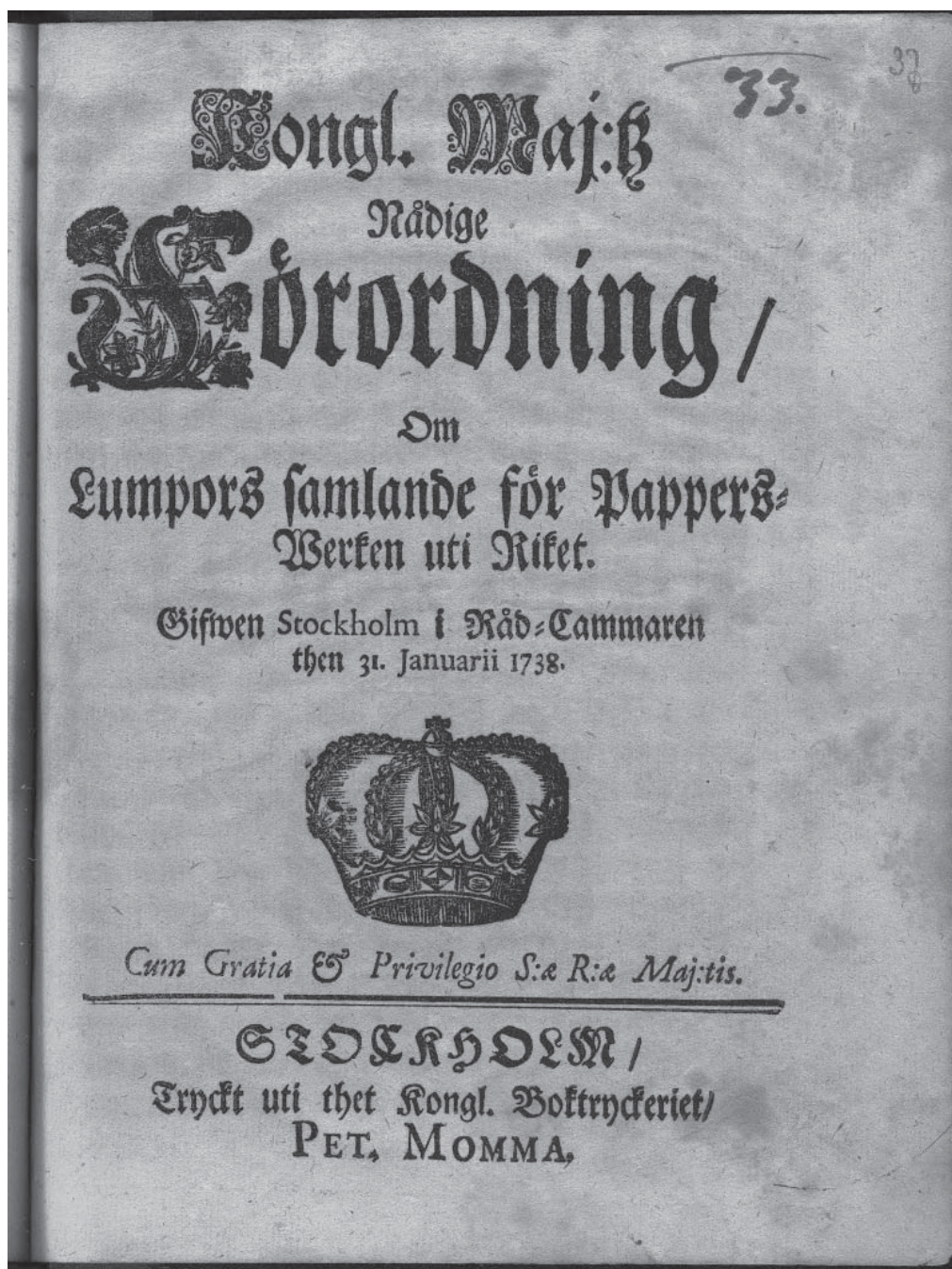

TIDSKRIFT

UTGES AV FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER

Föreningen Nordiska Pappershistoriker

Föreningen Nordiska Pappershistoriker (NPH) är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria och pappershistorisk forskning i Norden, i synnerhet beträffande papperets råvaror, tillverkning och användning samt bruksmiljöer och människor vid pappersbruken. Vattenmärken, papperskonservering och konstnärligt bruk av papper utgör andra exempel på föreningens intressen. Föreningens intresseområden består således av papperstillverkningens samt papperets kultur- och socialhistoria.

Ordförande: Jan-Erik Levlin,
jan-erik.levlin@iki.fi

Sekreterare: Per Jerkeman,
per.jerkeman@telia.com

Medlemsärenden och kassör:
Richard Kjellgren,
richard.kjellgren@myntkabinettet.se

Medlemskap kan tecknas genom inbetalning av medlemsavgiften. OBS! Ange ditt namn och att det är medlemsavgift.

Medlemsavgifter

Enskild medlem:

Sv. 250 SEK, Dk. 170 DKR,
No. 210 NOK, Fi. 25 EUR

Institutioner, bibliotek m. fl.

Sv. 400 SEK, Dk. 340 DKR,
No. 420 NOK, Fi. 50 EUR

Aktiebolag

Sv. 900 SEK, Dk. 600 DKR,
No. 750 NOK, Fi. 90 EUR

Konton för inbetalning

Sverige

Nordea PG 85 60 71-6

Norge

Skandiabanken IBAN: NO7597104367295

Danmark

Den Danske bank, konto 4310662372

Finland

Nordea IBAN: FI40 1309 3000 2150 87

NORDISK PAPPERSHISTORISK TIDSKRIFT

ISSN 1101-2056

Årgång 41, 2012 nr. 3

Utgivare: Föreningen Nordiska
Pappershistoriker

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Esko Häkli, Mechelingatan 13 B 24,

FI 00100 Helsingfors, Finland

E-post: esko.hakli@helsinki.fi

Tryckeri: Multiprint, Finland

MATERIALINLÄMNING - SE SID 16

(Där finner du också kontaktuppgifter till de nationella redaktörerna)

Ordförandens spalt

04.09.2012

Försommarens stora händelse inom vår förening utgjordes givetvis av årsmötet på Östanå pappersbruk i Skåne i mitten av juni. Programmet var till alla delar mycket lyckat och informativt. Det år 1981 nedlagda, men vackert restaurerade gamla pappersbruket med anor från 1700-talet är en sevärdhet i sig. Det utgör ett fint exempel på en lyckad "återanvändning" av ett gammalt pappersbruk. Likaså blev den vackra och mycket lugna omgivningen med den stilla rinnande Helgeån en upplevelse. Besöket på Sveriges äldsta fortfarande igångvarande pappersbruk Klippan, startat redan 1637 men med anor ända till 1573, blev också det ett fabriksbesök som man kommer att minnas länge. Arrangörerna Per Jerkeman och Bertil Mark är endast att gratulera till ett mycket välgenomfört årsmötesprogram. En utförlig rapport över mötet ingår i detta nummer av NPHT.

Tid och plats för nästa årsmöte kunde ännu inte fastställas varför frågan överlämnades till styrelsen för beredning.

Under drygt ett år har vi fått ett glädjande antal nya medlemmar i vår förening. Jag vill ta tillfället i akt och hälsa

Inger Andersson, Danmark
Bent Ove Pedersen, Danmark
Fredrik Björnberg, Finland
Reinhold Enqvist, Finland
Jukka Kilpeläinen, Finland
Bruno Lönnberg, Finland
Rurik Skogman, Finland
Lars Einar Sörli, Norge
Odd Sandberg, Norge

Anne Steen, Norge
Bengt Sören Axelsson, Sverige
Per Jonsson, Sverige
Inga Kinell, Sverige
Lennart Källen, Sverige
Bengt Larsson, Sverige
Hans Norrström, Sverige
John Svensson, Sverige
Lars-Erik Wernerson, Sverige

varmt välkomna i vår krets och hoppas att ni kommer att trivas och finna medlemskapet i NPH givande.

På vår omarbetade hemsida www.nph.nu finns nu också ett Forum, som vi hoppas att skall bli en diskussionsplats för medlemmarna också mellan träffarna. Gå gärna in på detta och registrera dig så kan du delta i diskussionen.

Utöver Forumet kan du givetvis också komma med diskussionsinlägg i vår tidskrift NPHT. Esko Häkli tar gärna emot bidrag från våra medlemmar.

Jan-Erik

Nummer 3 2012

NPHs årsmöte 2012 i Östanå 13. – 15. juni - <i>Kari Greve</i>	3
Strövtåg i Skånes historia från försvenskningen till järnvägsbyggandet - <i>Sverker Oredsson</i>	6
De skånska lumpappersbruken och 1800-talets sociala omvandling- <i>Mats Pettersson</i>	9
NPH:s funktionärer för verksamhetsåret 2012-2013	12
Ingenjörer som varumärken 1.Johannes Ruths - <i>Christian Valeur</i>	13
Illustrerade industriminnen – fabriken i Deje - <i>Esko Häkli</i>	14
Föreningens arkiv	16
Finlands globala skogsindustri - <i>Jan-Erik Levlin</i>	16

Kungl. Maj:ts Nådige Förordning om lumpors samlande för pappersverken uti riket 1738.
Foto Kari Timonen, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

NPHs årsmøte 2012 i Östanå 13. – 15. juni

av Kari Greve

Årsmøtet i NPH 2012 fant sted i Östanå i Skåne, og hva passet vel bedre enn å bli innlosjert på Hotel Pappersbruket? Östanå pappersbruk ble nedlagt i 1981, og i det store tre-etasjers bindingsverkshuset fra 1861 som tidligere rommet bl.a. papirmesterens bolig og brukets kontorer, har kunstnerparet Jessica Kriesz og Peter Severin åpnet hotell med 27 rom. Sammen med to andre eiere overtok de det nedlagte Pappersbruket i 2006, og har restaurert bindingsverkshuset bl.a. med dekorative, håndtrykte tapeter laget av Birgit Burström etter gamle mønstre. I den nedlagte fabrikkbygningen står to store hollendere bevart i inngangshallen og minner om hva bygningen opprinnelig var brukt til. For øvrig er det innredet rom til seminarer og foredrag, og det er også en egen spa-del som vi bare kikket inn i, men ikke benyttet oss av. Kanskje neste gang?

Etter styremøtet i NPH og før middag fikk vi en omvisning av Peter Severin, som også har atelier på området. Hans fantasifulle og dekorative skulpturer setter sitt preg på eiendommen, både ute og inne. Det store bindingsverkshuset fra 1861, som sies å være Nordens største bindingsverkshus, hadde opprinnelig en sidefløy som rommet lagerplass for kluter til papirproduksjonen, og et tørkeloft for tørking av det ferdige papiret. Denne fløyen ble revet på 1940-tallet, men Severin viste oss at man på hovedbygningen fortsatt kan se spor etter sidefløyen.

Under middagen ga Per Jerkeman oss en interessant historisk presentasjon av papirbruket i Östanå. Bruket ligger ved elven Helgeå, og det har vært papirproduksjon her fra slutten

Peter Severins dekorative skulpturer i Östanå.
Foto Kari Greve

av 1700-tallet, da friherren Joakim Staël von Holstein lot anlegge en papirmølle. Etter noen eierskifter, ble bruket overtatt og modernisert i 1855 av regimentsbokholderen Ludvig Littorin. Littorin ansatte papirmester Andreas Lagerblad, som senere gikk over til Rydö Bruk, til å lede ombygningen, og han var meget fornøyd med resultatet. "Gud välsigne Lagerblad så länge han lever", skrev han i et minneskrift. Etter få tiår gikk imidlertid produksjonen tilbake, og fra 1885 ble det kun produsert mekanisk masse og andre produkter, som benmel og kimrök (et svart pigment fremstilt av trekull). Fra 1904 kom papirproduksjonen i gang igjen, og det ble innkjøpt en papirmaskin fra Fullner i Tyskland for å produsere avisepapir. I 1942 ble fabrikken solgt til firmaet Åkerlund & Rausing, med Ruben Rausing som styreleder og Holger Crafoord som vd. Ruben Rausing er kjent som grunnleggeren av Tetra Pak, og Östanå skulle også produsere papir til emballasje; melposer og lignende. Fra 1966 ble Östanå Pappersbruk overtatt av Klippan-konsernet, og produserte bl.a. papir til kopimaskiner. I 1981 var brukets dager talte, og virksomheten ble lagt ned.

Torsdag morgen startet vi med årsmøtets foredragssesjon, og først ute var **Sverker Oredsson**, professor emeritus i historie fra Lunds Universitet. Temaet for hans foredrag var "Strövtåg i Skånes historia från försvenskningen till järnvägsbyggandet." Skånes historie er kort fortalt historien om en stadig dragkamp mellom Danmark og Sveriges konger om hvem som skulle ha retten til dette fruktbare landområdet. Etter 30-årskrigen var Danmark svekket, mens Gustav II Adolf hadde omorganisert den svenske hæren

Peter Severin berättar om verksamheten i dagens Östanå.
Foto Lennart Stolpe

Deltagare besöker Klippans pappersbruk. Foto Kari Greve

til et formidabelt maktinstrument som var fryktet for sin jernharde disiplin. Det ble sagt at de svenske soldatene var mer redd for sine egne offiserer enn for fienden. I 1658 resulterte freden i Roskilde i at Skåne ble avstått til Sverige. Allerede 10 år etter, i 1668, hadde Skåne fått sitt eget universitet i Lund, og ble Sveriges femte universitet. Avstanden til landets hovedstad var stor, mens avstanden til Danmark var langt kortere, og man kan godt forstå at det var av stor betydning da de første jernbanestrekningene ble bygget i 1856; sødra og västra stambana, som fra 1860-årene forbandt Skåne med Stockholm.

Mats Pettersson, etnolog, økonom og lokalhistoriker, holdt et foredrag om "De skånska lumpapparsbruken och 1800-talets sociala omvandling". Mats Pettersson har påvist i avhandlingen "Fabriken i byn" fra 1984 at de sosiale strukturene og rangordningen som eksisterte i papirbrukene – ikke overraskende – ble avspeilet i de sosiale strukturene i de små byene og tettstedene som omga papirbrukene. (Noen eksemplarer av denne avhandlingen hadde han for øvrig medbragt og solgte til en interessert forsamling.) Pettersson har også undersøkt den sosiale bakgrunnen til den som var lavest på rangstigen i papirbrukene, men som ikke desto mindre hadde en helt avgjørende funksjon for driften: Klutesamleren. Hvem var det som var klutesamlere? Vi får en anelse om samfunnsstatusen til klutesamleren når vi hører at en kongelig forordning fra 1824 forbød å kombinere klutesamling med tigging. En annen forordning fra 1818 forbød klutesamleren å ta med kone og barn på arbeidet. Det var mange tatere eller "reisende" som hadde jobb som klutesamlere. Arbeidsløse og

uføre soldater ble også rekruttert til yrket. De aller fleste av disse forblir navnløse, men bl.a. i forbindelse med rettssaker trer noen av dem frem med navn, og etter 1850 har vi også fotografier av noen av disse sliterne som sørget for den jevne tilgangen på råstoff til papirbrukene.

Etter kaffe og fika, som svenskene sier (der har vi nordmenn ikke noe eget godt ord), fortalte **Ann-Kristin Bergqvist**, fil. dr. og forsker ved Umeå universitet, om "Svenska skogsindustriens samarbete i miljöfrågan: en framgångssaga?" Formuleringen, som ble stilt som et spørsmål i foredragets tittel, ble besvart med et klart JA i løpet av foredraget. Svensk skogsindustri er en av verdens absolutt mest miljøvennlige industrier. Utslippene av miljøfarlige stoffer har minsket med 99 % siden 1960-tallet, samtidig som produksjonen har økt betraktelig. Arbeidet med å skape en mer miljøvennlig industri har foregått som et tett samarbeid mellom myndighetene og industrien, med store midler avsatt til FoU fra både statens og industriens side. Den svenske miljøvernloven som kom i 1969 var basert på samarbeid og konsensus med industrien, og man fant tidlig ut at økonomiske incitamenter til endring var mer effektive enn "command-and-control"-instrumenter. De største miljø-investeringene ble gjort i tidsrommet 1971-75 (4,2 milliarder SEK, derav 1,2 milliarder fra staten), og det som først og fremst kjennetegnet miljøinnsatsningene var at de var hovedsakelig produksjonsinterne løsninger, i motsetning til "end-of-pipe"-løsninger, som bl.a. preget den finske miljøinnsatsningen. Blant de teknologiske fremskrittene man oppnådde i denne tiden, var metoder for effektmåling av utslipp, reduksjon av organisk substans,

og forlenget koking, noe som minsket kjemikaliebruk og klor i blekeprosessen.

Claes Nermark, tidligere virksom i FN og Tetra Pak, var dagens siste foredragsholder med innlegget "Konsumentförpackningar av papper – varför tillverkas så många i Skåne?" Historien om papiremballasjeproduksjonen i Skåne starter med de to herrene Erik Åkerlund (1877 – 1940) og Ruben Rausing (1895 – 1983), som grunnla firmaet Åkerlund & Rausing i 1929 i Malmö. Bedriften produserte til å begynne med forpakninger til mel og andre tørrvarer. Rausing kjøpte ut Åkerlund fra bedriften i 1933 og flyttet den fra Malmö til Lund i 1939. I 1943 begynte produksjonen av forpakninger for melk, og i 1950 ble Tetra Pak, med de karakteristiske trekantforpakningene, etablert som eget selskap. Historien om Tetra Pak er en suksesshistorie. Selskapet har klart seg godt og er i dag den nest største arbeidsgiveren i Lund, på tross av hard konkurranse fra andre forpakkingsprodusenter som Elopak.

Etter en velsmakende lunsj i hotellets restaurant, var det tid for et besøk på Wanås slott, der vi så en utstilling av samtidskunst og – ikke minst – den praktfulle skulpturparken. Slottets eldste del er fra 1400-tallet og ble i sin tid eid av Sten Bille, som også eide Herrevadskloster. I dag er slottet i privat eie, så det måtte vi nøye oss med å beundre på avstand. Skulpturparken var imponerende og spennende å utforske, med et kart til hjelp fant vi frem til skulpturene der de hadde skjult seg oppe i trær eller gjemt seg andre steder i skogen. I det såkalte "Magasinet" var det vekslende utstillinger av samtidskunst – fra årets utstilling husker jeg best kunstneren

Glada miner ved festmiddagen. Foto Lennart Stolpe

Klippans tissuepapir. Foto Kari Greve

Sissel Tolaas, som hadde en installasjon med lukt som tema. Været var kaldt og blåsende, og etter turen i parken kjentes det godt med en kopp te inne i den hyggelige slottskaféen før vi kjørte tilbake til hotellet. Heldigvis var det så mange privatbiler at transporten ikke var noe problem, og vi kom tilbake i god tid før kveldens årsmøte og derpå følgende middag i hotellets restaurant.

Fredag 15. juni var det felles utfart til Klippans pappersbruk. Der ble vi tatt hjertelig imot av vd Olle Grundberg og HR-sjef Christer Jönsson. Vi ble vist inn i styrerommet, der vi ble traktet med kaffe og rundstykker, mens Olle Grundberg ga oss en innføring i Klippans historie. Klippans pappersbruk er Sveriges eldste aktive papirbruk. Den første papirmølle ble anlagt på nærliggende Herrevadskloster av Tycho Brahes onkel Sten Bille i 1573. I 1637 fikk den tyske handelsmannen Matias Smidt bevilling til å anlegge et papirbruk i Klippan, fra 1639 under ledelse av den tyske papirmesteren Jockum Lemchen. Etter at Skåne var blitt svensk i 1658, produserte Klippan papir til den kongelige forvaltning, og var gjennom hele 1700-tallet Sveriges største papirbruk. I 1825 ble bruket overtatt av Sven Magnus Sunnerdahl, som moderniserte driften og bl.a. anskaffet Sveriges første papirmaskin i 1832; en vannhjulsdrevet papirmaskin fra Bryan Donkin & Co. i England. I 1853 ble Klippan solgt til danske Christen Asp Bock, som anla et tresliperi ved bruket i 1866. Klippan produserte finpapir, papir til frimerker og en rekke andre spesialpapirtyper. I 1960-årene arbeidet ca. 800 mennesker her. I 2006 gikk bedriften konkurs, men Olle Grundberg og to andre eiere gikk inn og kjøpte be-

driften samme år. Nå er det kun tissuepapir til servietter som produseres ved Klippan, og det er 39 ansatte som jobber på i alt fem skiftlag. Det produseres litt over 12 000 tonn tissuepapir pr. år ved Klippan. Litt over halvparten av industriarealet brukes til papirproduksjonen, resten leies ut til andre firmaer. Det er også planer om en utendørscene for å arrangere ulike events i sommerhalvåret, bl.a. med en planlagt nyskrevet musikal med tema hentet fra papirbruket (En idé som flere har hatt – vi fikk jo en smakebit i fjor av musikalen på norske Klevfos). Vi besøkte også brukets museum, som omfatter en imponerende samling materiale fra Klippans lange historie. Nisse Claesson, tidligere papirmester ved Klippan og nå en aktiv pensjonist, har mye av æren for at museet er blitt så interessant. Han har sørget for at verdifullt historisk materiale ikke er blitt kastet, men er blitt omhyggelig systematisert og ordnet. Platschef Ronnie Pålsson og produksjonschef Roger Johansson sto klare til å ta med seg hver sin gruppe på befarings i produksjonssalene, der vi så fremstillingen av tissuepaper i alle verdens farger. Vi fikk også anledning til å hilse på en viktig del av Klippans papirhistorie i egen person; nemlig Rutger Larson (f. 1918), vd på Klippan 1964-71, og sønn av Josef Larson, som begynte som innkjøper på Klippan i 1911. Noen av oss var så heldige å få med oss to memoarbøker skrevet av Rutger Larson, som omhandler bl.a. viktige hendelser i Klippans historie, foruten Larsons egne personlige minner.

Vi forlot Klippan og møtte Rutger igjen ved Herrevadskloster, som var siste punkt på programmet. Det var her Sten Bille bodde og drev det første papirbruket

fra 1573. Det var også her på Herrevadskloster at Tycho Brahe fra observatoriet som onkelen Sten Bille hadde bygget til ham, oppdaget sin "Stella Nova" i stjernebildet Cassiopeia i 1572. Men det var ikke stjerner vi var mest interessert i, våre blikk var mer rettet mot jorden: Like ved elven Rönne ved Herrevadskloster står det en stor, uthulet sten, som enkelte mener er en gammel døpefont, men som for papirhistorikeres øyne utvilsomt ligner mer på et stampekar i sten. Man kunne tydelig se spor etter stampeverket som hadde arbeidet ut hulrommet i stenen, og kan hende er dette en overlevning fra Sten Billes papirmølle. Rutger Larson var med oss på befaringen og deltok ivrig i diskusjonen om den mystiske stenen. (På denne plass må det tilføyes at Rutger Larson døde den 5. juli – få uker etter vårt besøk. I følge Christer Jönsson ved Klippan, som snakket med Larson en uke før han døde, satte den gamle hedersmann stor pris på at de nordiske papirhistorikere var enige med ham i at dette måtte dreie seg om et stenkar fra et gammelt stampeverk. "Nu kan jag lägga det bakom meg", sa han.) Vi traff også den nåværende eier av Herrevadskloster; Steen Schmidt, som er en herre med mange jern i ilden og med mange planer for den videre driften av stedet.

Klippan AB spanderte lunsj på oss alle på Vårdshuset Spången, og så tok vi farvel med hverandre etter et meget vellykket årsmøte i det skånske landskap. Stor takk til Per Jerkeman og Bertil Mark som hadde arrangert det hele.

Kari Greve är sektionsledare för konservering vid Nasjonalmuseet i Oslo

Rutger Larsson berättar. Bakom honom Klippans HR-chef Christer Jönsson och ägaren till Herrevadskloster Steen Schmidt.

Den omdiskuterade stenen i Herrevadsklosters park: ett stampekar eller en dopfont. Foto Kari Greve

Strövtåg i Skånes historia från försvenskningen till järnvägsbyggandet

av Sverker Oredsson

Man kan frestas att säga att Skåne har blivit svenskt därför att 1600-talet var så förfärligt kallt.

Bakgrunden är då att kylan gjorde det möjligt för den svenska hären att sedan den sensommaren 1657 ockuperat Jylland, marschera över Lilla Bält från Jylland till Fyn och sedan under februari 1658 fortsätta över Langeland, Lolland och Falster till Själland. Danmarks försvar var mycket dåligt och svenskarna under Karl X Gustaf kunde diktera villkoren för den fred som slöts i Roskilde den 26 februari 1658. I denna fred fick Sverige Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Bohuslän och Trondheims län.

Tidigare, innan Sverige hade en armé på den europeiska kontinenten hade svenska styrkor upprepade gånger fallit in i Skåne från Småland och den vägen försökt ta Skåne men den vägen alltid misslyckats. Nu hade alltså Sverige en armé på europeiska kontinenten, beroende på att man deltagit i det 30-åriga kriget från 1630 till 1648 och för att man nu, 1657, förde krig med Polen.

Lennart Torstensson hade visat vägen, då han 1643 marscherat genom Tyskland tagit Jylland och tvingat fram freden i Brömsebro, då Sverige fick Jämtland och Härjedalen, Halland på 30 år, Gotland och Ösel.

Men att säga att Skåne blev svenskt på grund av det kalla 1600-talet är en falsk ytlighet. Sverige och Danmark hade utkämpat ett krig 1611-1613, och då var Danmark klart starkast. Danmark tog Kalmar slott och Älvsborgs fästning, de viktigaste stödjepunkterna som länderna slogs om. Svenskarna under den unge Gustav Adolf gjorde ett rövartåg in i Skåne, och kungen skröt med hur de hade bränt 26 kyrksocknar jämte staden Vä.

Resultatet av detta krig blev ett stort nederlag för svenskarna och en kraftig börda, att betala, 1 miljon riksdaler för Älvsborgs lösen, vilket fullständigt uttömde Sveriges resurser.

Men dessa fakta säger det att i början på 1600-talet och i början på Gustav Adolfs regeringstid var Danmark den starkaste makten i Norden. På 1640-talet var det i stället Sverige. Vad hade skett under mellantiden?

Jo Sverige hade skaffat sig en formidabel krigsapparat. Landet hade bli-

vit en militärmonarki. Efter kriget mot Danmark hade svenskarna fört krig i och med Ryssland, sedan länge med Polen och därefter hade den svenska hären 1630 landat i Tyskland och där fört krig i 18 år, och Sverige blev en av 30-åriga krigets segrarmakter.

Det var kungen själv som omdanade den svenska hären, och vill man se på svenska stormaktsambitioner så räcker det med att gå till Vasamuseet och se det skepp som sjösattes och sjönk 1628. Där hämtas inspiration från biblisk tid, svensk forntid, klassisk tid och från Vasättens ursprung.

Den svenska hären var ett mycket användbart maktinstrument och gav inspiration till hur krig skulle föras till tyskar, fransmän och också till skottar och engelsmän. Oliver Cromwell med sin "Model army" hämtade impulser från Gustav Adolfs armé.

Den svenska militariseringen var en sida av förnyelsen. Den stod kungen själv för. Den andra sidan var organisationen av Sverige. Riket fick en administrativ stadga som inte funnits tidigare, och mannen bakom detta verk var rikets kansler, Axel Oxenstierna.

Oxenstierna har beskrivits som den värste fiende som Danmark någonsin haft. Inte desto mindre: när Danmark under 1640- och 1650-talen lidit upprepade nederlag mot Sverige tog danskarna efter den organisation som vuxit fram i Sverige.

Sverige var ett land där adeln hade ett stort inflytande, men där den yttersta makten låg hos regenter, och tre av dessa var krigarkungar, Gustav II Adolf, Karl X Gustaf och Karl XII. Danmark var ett adelsvälde, som inte klarade den aggressiva svenska makten och som därför blev enväldigt styrt, från 1660 ända till 1849.

Den danska adelns starka position märktes och märks fortfarande i allra högsta grad i Skåne. Det är ett landskap där adelns makt varit mycket stor och som vi fortfarande märker i det skånska landskapet. Ett exempel: Nils Gyllenkrok på Svenstorps och Björnstorps gods äger 1/10 av Lunds kommuns område. På dess tidigare marker byggs nu forskningsanläggningarna MAX IV och ESS.

Vid Skånes övergång till Sverige 1658 var endast åtta procent av bönderna självägande, det vill säga lika med vad

som i Sverige kallades skattebönder.

Enligt 1658 års fredsvillkor skulle den skånska adeln få lov att behålla sina privilegier. Detta bekräftades genom en uppgörelse 1662 mellan ständerna och svenska statsmakten. Men enligt den uppgörelsen skulle också borgare i de skånska städerna och självägande bönder få lov att bli representerade i den svenska riksdagen. Den möjligheten hade de inte haft i det danska riket.

Det viktigaste som hände under det första decenniet efter det att Skåne blivit svenskt var att ett universitet upprättades i Lund. 1666 togs beslutet, 1668 började undervisningen. Stormakten Sverige hade vid denna tid fyra universitet, Uppsala grundat 1477, Dorpat, dagens Tartu, från 1632, Åbo från 1640, och Greifswald grundat redan 1455 men svenskt 1648. Det var inte självklart att om Sverige skulle ha ett femte universitet det skulle lokaliseras till Skåne och Lund. Vi skall erinra oss att riket styrdes vid denna tid av en förmyndarregering. – Karl XI var minderårig. – Den förnämste i förmyndarregeringen var drotsen Per Brahe med säte på Visingsö. Han ivrade för att hans stad, Jönköping, skulle få universitetet. Det höll på att bli ett sydsvenskt centrum med hovrätt. Den som framför allt kämpade för att Lund skulle få universitetet var rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie. Det är till honom Lunds tacksamhet bör gå, inte så mycket till Karlarna, Karl X G, Karl XI o Karl XII, men universitetet kallas Regia Academia Carolina.

Universitetet var tänkt att bli ett universitet av europeisk ryktbarhet. Den svenska stormakten hade också vetenskapliga ambitioner. Därför importerade man främmande lärda som skulle kunna ge en sådan glans åt det nya universitetet, främst bland dem den tyske juristen och historikern Samuel Pufendorf. Han lärde att lagar och rätt skulle grundas i vad han kallade naturrätten, inte i gamla testamentets rättsprinciper. Idag har vi vid Lunds universitet ett Pufendorfinstitut, där människor från universitets skilda områden kommer samman för att tänka djärva och fruktbara tankar.

Lunds universitets första storhetstid blev kort. 1675 började Danmark ett nytt krig mot Sverige, och 1676-79 fördes kriget i Skåne. Bland annat utkäm-

pades ett slag vid Lund den 4 december 1676. Det är det blodigaste slag som utkämpats i Norden. Ungefär 20 000 man deltog i slaget, cirka hälften blev kvar på slagfältet. Man kan jämföra med den 9 september 2001, då nära 3 000 människor dog i New York. Flera orsaker finns för det dödsförakt som visades vid Lund i december 1676, men viktigast är att här fanns en fatalism. Man var övertygad om att det egna ödet låg i Guds händer.

Slaget vid Lund var viktigt, för det återgav den svenska hären ryktet att vara nästan omöjlig att besegra, men egentligen avgjordes Skånes öde av Frankrike. Sverige var i förbund med Frankrike, och Ludvig XIV, som vid denna tid var segerrik, bestämde att Skåne också i fortsättningen skulle höra till Sverige.

Under detta dansk-svenska krig förekom det inslag som appellerat till fantasin och nästan mytologin, snapphanar, det vill säga skåningar som understödde danskar mot de svenska herrarna. Främst fanns de här uppe i norra Skåne. Det var tillfälliga bondeuppbåd, det var av danskarna militärt organiserade friskytkompanier och det var utfattiga bönder, förrymda knektar och äventyrare. Den svenska statsmakten lade inte fingrarna emellan. Under ledning av Karl XI:s nära medarbetare Johan Gyllenstierna drogs ett "edkrävartåg" till de olika socknarna här i norra Skåne. Här gavs löften om amnesti samtidigt som svåra hot uttalades mot dem som samarbetade med snapphanarna. Örkeneds socken ansågs särskilt snapphanevänlig. Karl XI gav befallning att alla gårdar skulle brännas och alla vapenföra män skulle avrättas. Befolkningen hann till största delen sätta sig i säkerhet, men några slogs ihjäl, gårdarna brändes och åkrarna skövlades.

Det är inte så märkligt att Karl XI är en hatad kung här i nordöstra Skåne. Jag sa vid något tillfälle offentligt att jag gillade Karl XI bland annat därför att han var den enda av Sveriges 1600-talsregenter som försökte hålla fred, det vill säga efter det dansk-svenska kriget. För det fick jag hatbrev härifrån, och här i denna del av landet tyckte man väldigt illa om när man tvingades ha 500-kronorssedlar med Karl XI:s bild på.

Det skånska kriget ledde till att den svenska politiken i Skåne förändrades. Det var inte längre fråga om att ständerna skulle bibehålla sina privilegier. Nu skulle uniformitet genomföras. Det skedde med listiga metoder, inte bara genom dekret uppifrån. Generalguvernör i Skåne var Rutger von Ascheberg,

och han övertalade ständerna med hot och löften att de skulle begära att få ha samma privilegier som invånarna i övriga svenska landskap.

Inte minst viktig var kyrkopolitiken. Prästerna skulle predika på svenska, ABC-böckerna skulle vara på svenska, liksom bönböckerna. För Lunds universitet var det också en ny situation. Undervisningen vid universitetet låg nere under kriget. När universitetet uppstod igen var det inte givet att det skulle ligga i Lund. Så blev det dock, men det var inte längre ett universitet med europeiska ambitioner utan ett fattigt landsortsuniversitet. Karl XI fann att riket hade större nytta av att hemman anslogs till kavalleriet än till universitetet. Lunds universitet blev på detta sätt främst en prästutbildningsanstalt. Präster var viktigast för försvenskningen av provinsen. Lund var ett fattigt provinsuniversitet i skuggan av riksuniversitetet i Uppsala, och skulle så förbli till tiden efter andra världskriget, även om det också funnits lysande företrädare som Esaias Tegnér och Carl Adolf Agardh, blivande politiska ledare som Ernst Wigforss, Östen Undén och Tage Erlander samt en briljant författargeneration under 1920-talet.

Försvenskningen kan man ibland se väldigt tydligt. Jag går ibland i Brunnby kyrka på Kullahalvön. Där ser man på predikstolen C 4. Predikstolen har alltså tillkommit under den danske kungen Christian IV:s tid. På samma sätt är man i Kristianstad stolt över att som symbol ha C 4. Men vid utgången av Brunnby kyrka ser man två rytande lejon som håller fram Karl XI:s namnskiffer, C XI, som talar om att denna kyrka numera är svensk.

Snapphanar till trots, försvenskningen av Skåne har varit påfallande framgångsrik i ett internationellt perspektiv. När danskarna 1710 efter det svenska nederlaget vid Poltava åter försökte ta tillbaka Skåne möttes de inte av en ny skånsk upprorsrörelse, utan Magnus Stenbock kunde firas som en hjälte efter segern vid Helsingborg.

Opinionssvängningen kan kännas nästan parodisk. I min barndoms sommars Vittsjö upprestes en stor minnessten 1912. Där höll Gustav Adolf på att drunkna 300 år tidigare sedan han bränt staden Vä och 26 kyrksöcknar, men efterterkommande till den brända traktens bönder införlivade så med sig den svenska kulturen av Gustav Adolf att de här storstättligt hyllade den kung som härjat deras trakt.

Skåne hade varit en central del av det danska riket. Nu blev landskapet en perifer del av det svenska riket. Många av ledande adelsfamiljerna lämnade Skåne och flyttade till delar av Danmark. Andra stannade, som familjerna Thott och Ramel. I stället köptes flera av de stora godsena av svenska adelsfamiljer, De la Gardie, Gyllenkrok, Wachtmeister, Hamilton och Piper.

Stora Nordiska kriget, då Karl XII förde krig i Östeuropa och sedan försökte styra Sverige från Turkiet, var en förfärlig tid för Sverige. Två av de åren, 1716-18, styrdes Sverige faktiskt från Lund – förmodligen de värsta åren i Sveriges historia – Karl XII hade kommit tillbaka från den europeiska kontinenten och ville inte återvända till Stockholm som förlorare. I Lund förberedde han nya krig mot Norge.

Men det var inte nog med krigen, då män togs ut som soldater och i många fall aldrig kom tillbaka. 1710 kom den asiatiska böldpesten in i Skåne. Den kom från Blekinge och spred sig först här uppe i Villands härad. Strax därefter kom pesten också från Danmark och spred sig i nordvästra Skåne. Cirka 2/3 av befolkningen i Viken, Mölle och Arild dog i pesten.

Den mest bekante resenären i Skåne är Carl von Linné. När han gjorde sin Skånska resa 1749 var Skåne en ny svensk provins, och så sent som 40 år tidigare hade Danmark försökt ta tillbaka landskapet. När man läser Linnés Skånska resa måste man beundra författaren. Han har en enorm iakttagelseförmåga och är hela tiden intresserad av hur växter och djur ska kunna nyttiggöras. Han besökte givetvis även de små städerna, och när han kom till Lund skrev han: "Akademien i Lund hade så anseendet blivit bättrad de ett och tjugo åren sedan jag här studerade, att jag näppeligen ville känna igen henne, vilket hon har mycket att tillskriva sina stora kanslerer, Gyllenborgarne." Givetvis är han också intresserad av människorna, och om folket här uppe i norra Skåne säger han: "Gyngarna äro av bägge könen ett hyggeligt, muntert, tilltagset och vigt folk, och tyckes bondfolket häruti nästan övergå de andra av sin nation."

Vissa industrier växte fram. I Andrarum under Christina Pipers ledning fanns ett alunbruk. Från alunhaltigt skiffer utvanns alun som användes vid garvning, färgning och pappersframställning. Vid detta brukssamhälle var nästan 1000 personer anställda. I närheten av fiskelä-

get Höganäs fann man 1796 stora kolfyndigheter och utöver stenkol fick man en lera som lämpade sig mycket väl för tillverkning av eldfast lergods. Och i Klippan fanns ett pappersbruk med anor ända från 1500-talet.

Men självfallet var jordbruket den i särklass viktigaste näringen, och här var Skåne ett föregångslandskap. Vi känner till Rutger Macklean på Svaneholms slott i Skurups socken som sammanfogade de olika åkerbitarna så att de blev sammanhängande bruksarealer för de anställda bönderna. Samtidigt avskaffade han böndernas hoveriplikt och ersatte den med arrendeavgifter. Här skapades en grund för det skånska jordbrukets expansion, och Mackleans idéer vann efterföljd. I Engeltöfta på Bjärnehälvön införde Carl Georg Stjernsvärd på 1790-talet nya jordbruksmetoder och nya redskap. Han inspirerades av skotska jordbruksexperten och smeder, införde nya växtföljder och tillverkade en ny typ av järnplog, och även hans gods skiftades i olika former.

Under 1800-talet är två stora bondeoroligheter kända från Skåne. 1811 hade vi Klågerupskravallerna. Efter det olyckliga kriget 1808-09 hade nya män tagits ut för att försvara de svenska kusterna. Så skedde också i Skåne, men fältsjukan tog många liv, och så fann man principerna för utskrivning vara orättvisa. Därför samlades vid Klågerup söder om Lund en skara på 800 drängar, torpare, sockenhantverkare och frälsebönder. De hade som vapen höttjugor. Mot dem kom en 160 man stark trupp av husarer. Det blev närmast en massaker. 30 personer dödades, över 60 sårades, och sedan verkställdes 34 dödsdomar mot dem som ansågs vara upprorsmän.

1867-69 förekom de skånska Tullbergskas oroligheterna. En korpral Samuel Tullberg hade efter studium av jordeböcker kommit fram till att många frälsegårdar egentligen var kronogårdar och därför skulle kunna friköpas av sina brukare. Därför spreds en rörelse bland frälsebönderna, och 250 man vägrade fullgöra sina hoveriplikter. Här blev det dock inte några våldshandlingar. Bönder stämades till domstol för att de hade brutit sina kontrakt. Ett resultat blev att en övergång från hoveri till arrende påskyndades.

Men i och med 1860-talet har vi kommit in i järnvägsepoken. Ganska sent började man bygga järnvägar i Sverige men den svenska järnvägspolitiken är klart intressant. Under 1840- och

1850-talen släpptes näringar fria från statligt förmyndarskap, och den man som framför allt stod för detta var J A Gripenstedt, så småningom finansminister, förmodligen den viktigaste finansminister som Sverige har haft och en av Sveriges främsta politiker genom tiderna. Denne Gripenstedt släppte inte bara näringar fria, han lät också staten ta ett kraftigt grepp om järnvägsutbyggnaden i landet. Ett stort projekt om att kapitalstarka engelsmän skulle bygga järnvägar hade misslyckats. Nu föreslog regeringen att staten själv skulle bygga de stora järnvägarna. Efter långa och häftiga debatter följde riksdagen detta förslag. Här fanns en utbredd skepsis mot statlig företagsamhet. Allt vad staten gjorde ansågs bli mycket dyrare än beräknat. Göta kanal sågs som ett skräckexempel. Men dessutom, hur skulle järnvägsbyggande finansieras? Sverige var utan statsskuld, men nu måste landet låna, och man måste till och med låna i utlandet. För detta fanns en stor rädsla, men på ett gemensamt möte mellan adel, präster, borgare och bönder pläderade Gripenstedt för sin sak. Tesen var att Sverige i grunden var ett rikt land, men rikedomarna slumrade. Man måste kunna föra ut vad som fanns i landet genom nya kommunikationer. Därför behövdes järnvägar, och lånen till järnvägsbyggandet skulle kunna betalas. Motståndarna kallade Gripenstedts tal för blomstermålningar, men riksdagen följde honom.

Intressant är att man började bygga två stambanor samtidigt, den västra och den södra. Det var taktiskt klokt. Den som drev igenom att den södra stambanan skulle byggas samtidigt med den västra var landshövdingen i Malmö, S G von Troil. På det sättet blev även de skånska riksdagsmännen intresserade av att satsa på järnvägarna, och Sveriges första statsliga järnvägar var mellan Malmö och Lund och mellan Göteborg och Jonsered. Dessa järnvägssträckor stod färdiga 1855. Byggandet leddes kraftfullt av Nils Ericson, och 1864 kunde man resa med tåg från Malmö och Lund till Stockholm och Göteborg.

Betydelsen av detta går inte att överskatta. Det finns de som tittar på kartan och säger att Sverige fick naturliga gränser 1658. Men det var mycket lättare för skåningar att ta sig till Köpenhamn än till Stockholm. Att forcera de småländska skogarna var inte enkelt. Sverige fick naturliga gränser i och med att stambanan stod färdig 1864. Då blev det lätt att resa till Stockholm.

I och med järnvägen uppstod nya samhällen. En del blev så småningom städer, Eslöv och Hässleholm. Andra blev viktiga knutpunkter, Staffanstorp och Kävlinge. Skåne hade ursprungligen bara en statlig järnväg, den som gick och går från Malmö och Lund över Hässleholm, till Jönköping och sedan till Falköping och Stockholm. Men det byggdes också en rad enskilda järnvägar. Varje stad ville ha en järnväg, och dessutom byggdes järnvägar till en ny verksamhet i Skåne nämligen sockerbruken.

Många tänker inte på att vid sekelskiftet 1900 var sockerindustrin den mest inkomstbringande verksamheten i Sverige, och sockerbetsodlingen och sockerbruken förändrade även det skånska landskapet. Jag har tidigare citerat Carl von Linné. Sverige hade en författare i slutet av 1800-talet som var lika skarpögd som Linné nämligen August Strindberg. Vi kan lyssna på honom vad han skrev 1895:

”Tänkom södra Skåne sådant det skildrades av Bååth på sjuttioalet och Ola Hansson på åttioalet. Ett stort sädeshav, där guldgula ax vagga för vinden, där bärgningsarbetet är fest, firad av skönt klädda och tämligen mätta människor. Där sundets blå och vetets gula horisont lyftas av den svarta eller vita väderkvarnen och i fjärran en rund bokskogskontur, en tornspira, ett herrgårdstak. – Nu gungar icke sädesböljan, landet är icke gult utan obehagligt koppargrönt; fabriken med sina fängelselika byggnader och sin ohyggliga skorsten skymmer allt, tager blicken åt sig, pekar över herrgårdens tinnar och kyrkans torn. – - Bååths och Ola Hanssons Skåne är snart icke mer, men den fula betan har räddat det skånska jordbruket och gjort landet rikare än förr, livet fetare men icke skönare.”

Sverker Oredsson är professor emeritus i historia vid Lunds Universitet

av Mats Pettersson
matsy.pettersson@telia.com

Brukens råvaruleverantörer - lumpsam-
larna - var oönskade förindustriella tras-
proletärer

Ståndssamhällets upplösning

Den samhällsomvandling som för Sveriges del gav förutsättningar för det industriella uppsvinget i slutet av 1800-talet sammanföll med författaren Carl Jonas Love Almqvists levnadslopp. Han föddes 1793, året efter mordet på Gustav III, och under Almqvists första år som student vid Uppsala universitet 1809 genomfördes statskuppen med avsättningen av Gustav IV Adolf och författningsreformen. Samma år inträffade förlusten av Finland, vilket innebar att rikets territorium minskade med omkring en tredjedel och befolkning med en fjärdedel.

Romanen "Det går an" från 1839 formades till ett angrepp på ståndssamhället och det skräväsande som hindrade kvinnor bli ekonomiskt självständiga. Det har sagts att Almqvist i detta verk gestaltade samhällets obönhörliga framåtskridande till en nyordning som inte grundas i tomma namn och besvärjelser, utan i sak och verklighet. Almqvist hade - efter den välkända skandalen - lämnat Sverige 1851 och efter en mångårig vistelse i Nordamerika dog han 1866 i Bre-

Slumppappersbruk

men. Detta var samma år som den svenska ständriksdagen avskaffades. Under de hundra år som därefter följde utspelades det svenska industriella undret då vårt land förvandlades från fattig bondenation till ett av världens rikaste länder.

De förindustriella handpappersbruket försvinner

Då det svenska samhället genomgick sin omvandling i slutet av 1800-talet hade "stora bruksdöden" redan drabbat den hantverksmässigt bedrivna papperstillverkningen. Ett tjugotal år efter pappersmaskinens införande på 1830-talet hade vissa handpappersbruk omvandlats till maskinbruk, men för de flesta små bruken blev det fråga om nedläggning.

Från 1830-talet och fram till 1870 försvann sju av Kristianstads läns nio handpappersbruk. I Malmöhus län hade Hälleström lagts ner redan 1830. Kvar i Skåne fanns i slutet av 1800-talet endast Klippans maskinpappersbruk och anläggningen i Östanå, vilken från 1872 huvudsakligen fungerade som slipmassefabrik. När sedan övergången till modern "massateknik" slog genom försvann största delen av den hantering som tidigare varit knuten till användningen av lump.

Pappersbruken var i början av 1800-talet en spegel av de sociala förhållandena

I början av 1800-talet var de många små pappersbruken en socialt sett mycket särpräglad industrigren. De var i Skåne uteslutande lokaliserade utanför städerna, men för lumpanskaftningen beroende av en befolkningstät omgivning. De var också engagerade i hela sin tids sociala spektrum från adelsmän, präster, rika borgare och bönder som var brukens ägare, via hantverksfolket med pappersmästare och gesäller hela vägen till folket på samhällets nedersta botten, de kringvandrande lumpsamlarna och deras familjer.

Övergången till maskinpappersbruk som efter 1875 mest baserades på trärå vara i stället för lump uttraderade behovet av lumpsamlare. Av en statistik grundad på antalet födelsenotiser bland ett 80-tal församlingar i Skåne och Blekinge framgår att denna yrkesgrupp hade sina flesta utövare under perioden 1825-1850 för att därefter helt försvinna omkring 1900.

Antal födelsenotiser med Lump-
samlare angivet som faderns yrke

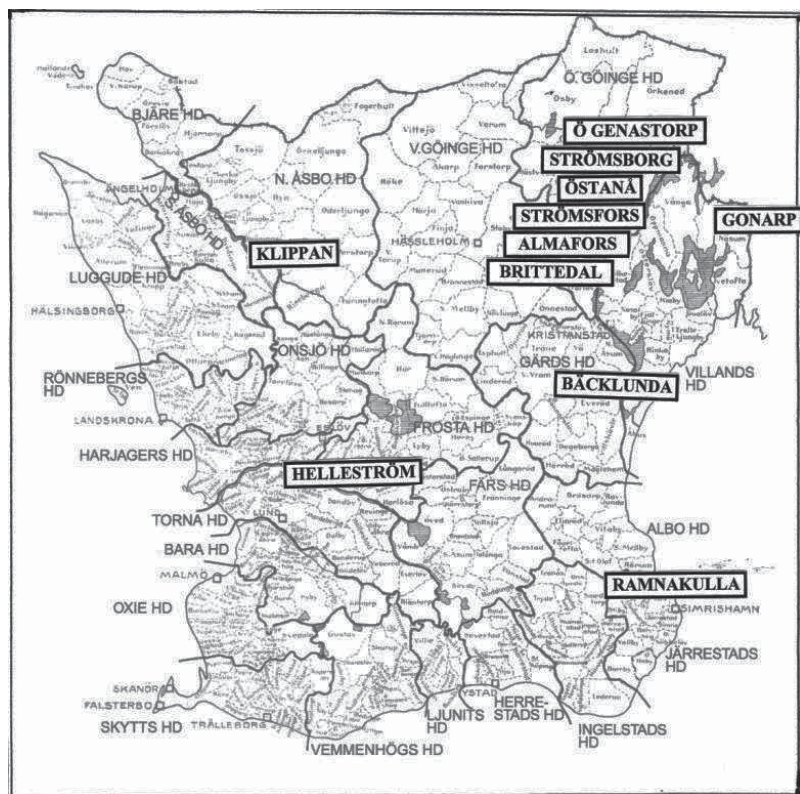
Totalt 240 notiser/födelser från 80 sydsvenska församlingar (Skåne/ Blekinge)

Före 1800	8 notiser/födelse
1800-1825	67 notiser/födelse
1825-1850	92 notiser/födelse
1850-1875	60 notiser/födelse
1875-1899	13 notiser/födelse

Statskuppen 1809 öppnar för industriellt framåtskridande och social omvandling

På nationell nivå i Sverige hade den planerade avvecklingen av ständsriksdagen och privilegiesamhället blivit förhalad. Efter avsättningen av Gustav IV Adolf genomförde 1809 års män en radikal författningsreform som skapade utrymme för det systemskifte som därefter ”långt om länge” kom vid mitten av 1800-talet. Riksdagen hade i början av 1840-talet tröttnat på ”det trettioåriga kriget” om näringsfriheten och efter en lång och krokig väg kantad av partiella reformer, kom förlösningen 1846.

Den 1 juli 1847 trädde en ny fabriks- och hantverksförordning och även en ny handelsförordning i kraft. Enligt denna skulle varje svensk, myndig och välfredad man som begått nattvarden, kunde

skriva läsligt och räkna de fyra räknasäten ha rätt att driva hantverk för att med biträde av gesäll, lärling eller annan arbetare framställa hantverksprodukter till avsalu. Skräupplösningen fram till nästa reform 1864 var dock förknippad med krav på att bilda hantverksföreningar. Därför har den mellanliggande tiden kallats föreningsperioden. Den slutliga avregleringen av näringsverksamheten skedde genom 1864 års handels, fabriks- och hantverksordning.

De landsbygdsbaserade hantverkare som bedrev sådan manufakturverksamhet, och som benämndes fabrikörer eller factorer, var under föreningstvängets tid mellan 1846 och 1864 skyldiga att ha mästarbrev utfärdade av magistraten i en stad med yrkesorganisation för hantverket i fråga. Detta innebar att det i socknarna bodde ett antal hantverksmästare som också var borgare i någon stad.

... lumpsamlare och andra kringstrykande landlöpare

En kronolänsman – som själv var intressent i ett pappersbruk – skrev följande text om pappersbruken i en årsredogörelse 1839: " ... dessa anläggningar om just icke oförmånliga för ägarna, medföra mera skada än gagn för orten, i anseende till de många Arbetare och Lumpsamlare med ty tillhörande hustrur och barn som derigenom samlas..."

Lumpsamlarna var ansvariga för anskaffning av den tidens fabrikeringsråvara bestående av uttjänta klädespersedlar. Deras insatser var av största vikt för att säkra verksamheten. Icke desto mindre var de människor som skötte om denna anskaffning i högsta grad föraktade. De var illa sedda som kringvandrande folk och fick ofta vedernamnet tattare.

Anskaffning av lump var för handpappersbruken en så viktig uppgift att man en tid hade skapat ett slags "indelningsverk" med lumpsamlare knutna till de olika bruken. Med stöd i förordningen från 1738 indelades pappersbruken i distrikt med ett bestämt antal lumpsamlare per bruk. Var och en av dessa representerade sitt bruk och ingen fick komma in i ett främmande område för att insamla lump. 1738 års *Förordning om Lumpors samlande för Pappers-Werken uti Riket* är utfärdad i tidens merkantilistiska anda för att: *till Utrikes Orter utgående anse-liga Capitaler skall besparas och uti Riket behållas*. I denna förordning kan man även finna formuleringar som tyder på socialpolitiska motiv. Det sägs att "fattigt folck" skall avdelas för att i städernas hus

och i socknarnas gårdar insamla lumpor mot betalning efter i förordningen angiven taxa per lispund klutar. Av passlistornas signalement kan man se att många av lumpsamlarna hade någon kroppslig skavank eller som det då kallades "lyte".

Vid riksdagens behandling av lumpsamlingsfrågan 1746-1747 försökte bönderna förhindra att lumpsamlarna skulle få skydd under manufakturprivilegierna. Arbetsföra personer fick inte lockas att överge lantbruket. Bondeståndet menade att bara personer som inte kunde utföra andra sysslor skulle få ägna sig åt lumpsamling.

Distriktsindelningen från stadgan 1738 upphävdes ganska snart. (*Kongl. maj:ts och rikens Commerce collegii kundgiörelse, at the pappers-bruken för thetta tillagde districter til lumpesamlingen, hädanefter komma att uphöra. Gifwen Stockholm i råd-cammaren then 11 februarii 1757.*) Det hade uppenbarligen blivit alltför stelbent att ha lumpsamlarna från pappersbruken knutna till de områden där bruken var belägna. De fick nu röra sig fritt över landet dock med krav på att ha fått pass för inrikes resor av landshövdingeämbetet. Sådana pass fick ha giltighet av högst sex månader.

Som framgår av det inledande citatet fanns en kluven inställning till de oundgängliga lumpsamlarna. Under 1800-talet gjordes sålunda ett antal olika försök att disciplinera eller utplåna denna resande folkgrupp. Kungörelsen från 1824 *angående Lumpsamling och Lumpsamlares antagande* speglar dessa attityder genom formuleringar om behovet av disciplinering av denna yrkeskategori. Sista paragrafen lyder: "Om Lumpsamlare, som med pass är försedd, beswärar Allmänheten med tiggande, skall han anses hafwa förverkat rättigheten att vidare begagna sig af passet ... och genast försändas till sin hemort." I april 1823 skriver ridderskapet i sitt "Lagtima protokoll": "Här är pappersbruksägarens fördelar i vissa fall motsatta allmänhetens. De förra söka naturligtvis den största frihet i lumpsamlingsrättigheten, och den senare åter önskar dess inskränkning för att undvika de olägenheter som lumpsamlares kringstrykande enligt erfarenheten orsakar."

Den 4 mars 1840 motionerade en riksdagsman från Vittsjö socken i norra Skåne om att: "Pappersbruksegares rättighet att antaga och kringsända Lumpsamlare, må varda begränsad, så att warje Pappersbruk endast tillåtes ega ett wisst bestämt antal sådane." Mot slutet av 1840-talet redovisas i borgarståndets

betänkande nr 40 över frågan om att lumpsamlingen inte skulle utföras av kringresande personer utan skötas sockenvis av fast bosatta personer. Notisen i Post & Inrikes Tidningar den 1848-03-15 lyder: "N:o 40, att pass icke hädanefter må utfärdas för lumpsamlare, utan lump samlas genom inom hvarje pastorat bosatta personer, afslogs, ... Hr Gustafsson redogjorde för Utskottets skäl och Hr Winge önskade, att städerna äfven måtte få besök af det värda sällskapet hvarom fråga vore, för att kunna bedöma alla olägenheterna. Hr Schartau ansåg att städerna hade tillräckligt af den sorten." Samma betänkande avlogs även av adeln med 61 röster mot 45.

Lumptillgång och lumpsamling ett flaskhalsproblem i näringen

Det svåraste problemet var alltså råvaruförsörjningen och ibland fick myndigheterna ingripa med exportförbud och andra åtgärder genom förordningar för att stödja pappersbruken. Redan på den tiden då bruken var ganska fåtaliga uppkom problem med lumpanskaffningen. Det har sagts att Lessebo bruk omkring 1725 råkade i en akut kris beträffande brukets råvarutillgång på grund av att Sävjsjöströms bruk anlagts. Krisen fick dock sin lösning genom lump från Kristianstads län: Sedan emellertid den nye ägaren av detta bruk, majoren Carl Henrik Skytte, börjat på sina gods Sinclairsholm, Skeinge och Björkeberga i Skåne samla största delen av den lump som behövdes vid Sävjsjöström, fick Lessebo åter god tillgång på varan.

Det sista decenniet före nedläggningen i slutet av 1860-talet ägdes Brittedals pappersbruk av Lessebo Bolag i Småland. Ett viktigt skäl till att Brittedals bruk köptes av Lessebo var att insamlingen av lump kunde ordnas genom lumpsamlare i de relativt tätbefolkade områdena här söderut. Vid antagande av arrendator uppställde bolaget särskilt villkoret att arrendatorn skulle vara skyldig att lämna lump till Lessebo bruk.

"De största oordningar begås under deras kringströvande i länet"

I en historik om Östanå pappersbruk, som fick sina privilegier på 1790-talet, skriver Pehr Johnsson följande om lumpsamlarna: "Med anläggningen av pappersbruk och papperskvarnar hade också en klass av yrkesutövare kommit till – lumpsamlarna – av vilka det synes ha varit en uppsjö under början av 1800-talet. ..." Han skriver vidare att deras antal,

sedan en stor mängd nya bruk anlagts i slutet av 1700-talet, på ett oroväckande sätt hade förökats och att de icke alltid bestod av de bästa element. Han avslutar med konstaterandet att: "Bland dem funnos ävenledes diverse äventyrare, som mera än en gång varit i kollision med höga rättvisan."

Landshövdingen i det pappersbruks-täta Kristianstads län greven Axel De la Gardie skriver i en kungörelse från 1818: "Som erfarenheten visat, att av de för flera pappersbruk antagna lumpsamlare de största oordningar, tjuvnadsbrott och övervåld begås under deras kringströvande i länet, samt deras mängd tid efter varannan tilltagit i den mån, att synbarligen dessa, mera för att under slik förevändning kringstryka landet, än för något egentligt behov, utvalt detta yrke, vilket utövas ej mindre av sådana, som äro inom länet boende, än av personer vilkas vistelse utom länet ej kunna vara kända till dess frejd och övriga förhållanden, alltså har jag ansett nödigt förordna att inga andra personer må som lumpsamlare i detta län kringströva än sådana, vilka i länet bo eller i detsamma haft sin tjänst eller vistelseort och att således ej andra personer, ehuru de visa sig vara till lumpsamlare antagna, undfå pass eller tillstånd att i berörda syftemål färdas, ävensom de personer, som hos mig erhålla pass i berörda avseende förbjudas att på resor medföra hustrur och barn, såsom för ändamålet obehöfliga och medelst betungande sig för orten till tiggerier och andra oordningar..." Även andra landshövdingar inkom med liknande redogörelser.

Att man även i rikets högsta förvaltning hade ett öga på ordningsproblemen med lumpinsamlingen framgår av en kungörelse från 1819 (Brev angående lumpsamlare). Den lyder: "Ständerna har hemställt om någon Författning till förrekommende av olägenheten, att ett stort antal lumpsamlare blev antagna och fick tillstånd att resa omkring i landet. Vi förordnar att Pappersbruksidkare för insamling av lump, inte får antaga andra personer än de, som har Edert pass och att Ni bör tillse att inte fler lumpsamlare utskickas än som är nödvändigt. Pass får inte lämnas till annan än den som har antagningsbevis hos någon Pappersbruksidkare och kan bestyrka sin goda frejd genom prästerskapets bevis..."

Pariasgrupperna och lumpsamlarna i passjournaler och husförhörslängder
Tillsammans med ett par andra etnolo-

ger studerade jag på 1980-talet hur de hierarkiska strukturerna inom ett litet maskinpappersbruk i norra Skåne (Östana) då och alltsedan brukets "nystart" 1904 hade återspeglats i samhällslivet på den lilla ensligt belägna bruksorten. (*Fabriken i byn – om arbete och livssyn i ett skånskt brukssambälle*. Handledare Orvar Löfgren.)

Jag har i denna uppsats - och i mitt föredrag vid NPH:s årsmöte i Östana 2012 - förskjutit perspektivet från 1900-talet till handpappersbrukstiden i början av 1800-talet. Det som här antyds är hur tillvaron kunde gestalta sig i den sociala miljö som de sydsvenska brukens människor, främst lumpsamlarna och deras familjer, då levde i. Det går att finna sådana glimtar genom att undersöka passjournaler och kyrkoböckernas folkbokföringsmaterial.

Under de två åren 1813-1814 (dock saknas maj-aug 1813 och april samt aug-dec 1814) utfärdade länsstyrelsen/landshövdingen i Kristianstads län - då kallad Konungens befallningshavande - ca 130 inrikes pass som var giltiga för sex månader. I passlistorna förekom under dessa två år totalt 119 lumpsamlare som fördelade sig på de pappersbruk som då var i drift enligt nedanstående tabell.

Det kan noteras att det enda pappersbruk som då fanns i Malmöhus län, Helleströms bruk vid Håstad strax norr om Lund, helt saknas i passjournalen för Kristianstads län. Till lumpinsamling åt detta bruk utfärdade Konungens befallningshavande i Malmö ett 15-tal pass giltiga för hela Skåne under ungefär motsvarande period. Det kan nämnas att pass från Malmöhus län utfärdades även till ett antal avlägsna pappersbruk såsom Långasjönäs pappersbruk i Blekinge, "Korn- och Mölndals pappersbruk" i Göteborgstrakten samt Gryts pappersbruk i Östergötland.

Det var vanligt att lumpsamlare rekryterades bland avskedade soldater med kroppsliga "lyten" som: döv, blind, enögd, vanför i vänstra armen, halt på vänstra benet eller tvenne fingrar skadade. Bland de yrkesbenämningar som anges kan nämnas: Förra Carabinieren, Förra Volontairen, Förra artilleristen, Sapeuren, Afskedade hussaren och Afskedade wargeringskarlen. Men bland benämningarna förekommer även gossen, drängen, torparen och husmannen. I några enskilda fall finner man även titlarna bonden och borgaren. Sammanlagt finns blott åtta kvinnor som passmottagare. Dessa omtalas då som hustrun, pigan eller enkan.

Bland de personer som beviljades pass från Kristianstad fanns några personer som tillhörde sådana resandesläkter som låtit tala om sig i skilda sammanhang. Från de familjer som gick under namn som Holmström/Pettersson och Lindgren härstammade de sedermera mycket omtalade s k Svarte-Pettrarna. De hade i många år sin bas i trakten av Gladsax vid fiskeläget Vik på Österlen. Platsen kallades Sandarna eller Sandvångarna. Lindgrensläktens medlemmar hade antingen varit soldater, ofta vid "Sprengtportens regemente", eller ägnat sig åt olika slags "vandrande hantverk" som bleckslageri, lumpsamlande eller arbetat som glasförare eller lerkärlshandlande. I passlistorna finner man personer med andra kända resandenamn som: Brandt, Stoltz, Hallberg, Tulpan, Skarman och Otterberg.

Den finske etnologen Miika Tervonen har i sin avhandling *Gypsies, travelers and peasants: a study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c.1860-1925* hävdade att de resande, inte minst de som tillhörde lumpsamlarkategorin, parallellt med att gruppen i ländernas nationsbyggande började defi-

Pappersbruk	Antal lumpsamlare	Antal arbetare 1831
Almafors i Kristianstads län	17 personer	16 (med Brittedal)
Brittedal i Kristianstads län	28 personer	
Gonarp i Kristianstads län	3 personer	15
Klippan i Kristianstads län	20 personer	102
Kulla i Kristianstads län	6 personer	nedlagt före 1815
Olofström (Holje) i Blekinge	1 personer	12
Ryds (Ry bruk) i Kronobergs län	3 personer	17
Skeen i Kronobergs län	15 personer	29
Strömma i Blekinge	2 personer	22
Strömsfors i Kristianstads län	20 personer	6
Östana i Kristianstads län	4 personer	15
Summa	119 personer	234

nieras i etniska termer drabbades av att grunden för många av deras traditionella rörliga näringar successivt försvann.

Miika Tervonen skriver om landsbyggdets "pariasgrupper": "Från att ha varit en kategori som var relativt enkelt omkullkastad av mer praktiska överväganden – t.ex. om en besökare var ekonomiskt nyttig/betungande eller "lokala" / "outsider" – blev de etniska distinktio-

nerna ... en källa till konflikt i det dagliga samspelet. Tidsmässigt sammanföll detta skifte med ... uppkomsten av den moderna nationalstaten såväl i Finland som i Sverige. Men i förhållande till romer och resande, pågick i samhället också en grundläggande ekonomisk omvandling som gradvis uttraderade den ekonomiska nisch som dessa ambulerande grupper hade i bondesamhället."

Några lumpsamlaröden från 1800-talets första hälft

Lumpsamlaren Christian Bergqvist

samlade lump åt Skeens pappersbruk. Blev ihjälslagen 1832

Blinde Lars Holmström

lumpsamlare för Almafors. Anfader till "Svarte Pettrarna"

Avskedade soldaten Anders Otterberg

samlade lump åt Strömsfors & Brittedal. Utvisad från Karlskrona 1824

Qvinspersonen Christina Skarman – en av få kvinnliga lumpsamlare

fick 1813 pass tillsammans med sina åldriga föräldrar. Christina för Almafors och föräldrarna för Brittedal. De härstammade troligen från "tatare" som greve Per Brahe 1676 tillät att i Gränna idka handel.

Avskedade sjöartilleristen Didrik Lindgren

samlade åt Brittedals pappersbruk. Härstammade från resandeanfadern Giert Lindgren. Befryndade med Holmström och "Svarte Pettrarna".

Litteratur/källor:

Appelquist, Jan: Lumpsamlande och lumpsamlare under frihetstiden. *Släkthistoriskt forum* 1985 nr 2 s 28-31

Digitaliserade svenska dagstidningar, Kungliga Biblioteket

Ericsson, Martin: De utestängda. Kommunal diskriminering av "tattare" i Halland 1880-1941. *Möten med historiens mångfald*. 2010

Hazell, Bo: *Resandefolket. Från tattare till traveller*. 2002

Pettersson, Mats: Folkliga aktioner mot oönskade personer i Skåne vid 1800-talets slut. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* nr 4, 2011

Pettersson, Mats: Lärt folk, vanliga människor och vattenfall. Om papperstillverkningens förutsättningar. *Saxo, Kulturhistorisk årsbok för Skåneland*. 1991

Romare, C./Eriksson, D.: Från stigmatisering till etnisk minoritet. Om framställning av resande i forskning och läroböcker. Uppsats 2008

Svensson, Birgitta: Kriminella, tattare och tatuerade. Betydelsen av social kategorisering och kulturell identitetsformering. *Historisk tidskrift* nr 4, 1998

Tervonen, Miika: Gypsies, travellers and peasants: a study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c.1860-1925. 2010.

Mats Pettersson har bl.a. varit ekonomichef i Kristianstads kommun, etnolog och numera lokalhistoriker.

Jan-Erik Levlin

NPH:s funktionärer för verksamhetsåret 2012-2013

Vid NPH:s årsmöte i Östanå den 14 juni 2012 gjordes följande *personval*:

Styrelsens medlemmar och funktionärer:

Jan-Erik Levlin, ordförande

Kari Greve, viceordförande

Per Jerkeman, sekreterare

Richard Kjellgren, kassör

Esko Häkli, huvudredaktör för NPHT

Ingelise Nielsen, medlem

Suppleanter

Björn Krogerus

Tina Grette Poulsson

Helene Sjunnesson

Bent Schmidt Nielsen

Revisorer:

Henrik Essen

Bertil Mark

Lennart Eriksson, suppleant

Valberedning:

Anne-Grethe Rischel, sammankallande

Bertil Mark

Einar Böhmer, suppleant

NPH:s representanter i andra organisationer:

Gösta Liljedahls fond:

Richard Kjellgren, ordinarie ledamot

Helene Sjunnesson, suppleant

Skogsindustriernas Industrihistoriska Utskott

Per Jerkeman

Övriga beslut

Medlemsavgifterna bibehålls på oförändrad nivå och faktureras i lokala valutor enligt följande:

	Enskilda medlemmar	Institutioner	Företag
Sverige	250 SEK	500 SEK	900 SEK
Danmark	170 DKR	340 DKR	600 DKR
Norge	210 NKR	420 NKR	750 NKR
Finland	25 €	50 €	90 €

Styrelsen gavs i uppdrag att fastställa ort och tidpunkt för årsmötet 2013.

Ingenjörer som varumärken

1. Johannes Ruths

av Christian Valeur

Johannes Ruths - Ruths ångackumulator

Personen

Johannes Carl Ruths (1879-1935) var ingenjör och uppfinnare. Hans viktigaste uppfinning var en ångackumulator, som kom att bli en standardapparat inom massaindustrin, främst vid cellulosafabriker.

Efter studentexamen i sin födelsestad Karlskrona 1898 och diplomingenjörs-examen i Hannover 1903 fick Johannes Ruths först anställning inom den österrikiska järnindustrin. Från 1909 till 1913 var han sedan verksam vid Mekaniska Pröfningsanstalten i Stockholm, och 1914-1916 var han vice verkställande och teknisk direktör vid Kymmene AB i Finland. Resten av sitt yrkesliv ägnade han helt åt sin verksamhet som uppfinnare och företagare inom ångteknikens område.

År 1913 lämnade han in det första av de patent som skulle bilda grunden för *AB Vaporackumulator*, det bolag som han bildade 1916 för att exploatera uppfinningen. År 1923 gick han in som verkställande direktör för bolaget, som fem år senare bytte namn till *Ruthsaccumulator AB*, som då hade dotterbolag i flera länder.

Johannes Ruths var en engagerad föredragshållare och skribent av framför allt tidningsartiklar. Tekniska museet har ett omfattande arkiv av manuskript, trycksaker, pressklipp och fotografier från denna verksamhet. Ruths var medlem av *Ingenjörsvetenskapsakademien* från dess grundande 1919. När akademien år 1924 för första gången utdelade sin stora guldmedalj, så var det Ruths som var mottagaren, och då "för hans uppfinning vaporackumulatören".

Produkten

Ruths ångackumulator utgjordes av en stor (vanligtvis mellan 150 och 300 m³), trycksatt vattenbehållare, en liggande cylinder med sfäriska gavlarna, "som genom sinnrika regleringsanordningar kan magasinera överskottsånga från fabriksdriften för att vid behov åter ställa denna ånga till förfogande". Därmed kunde man driva ångpannorna jämnare än tidigare utan att riskera driftstopp på grund av ångbrist.

En tidig användare var Ortvikens sulfittfabrik, som tog en Ruthsackumulator i drift under 1920. Leverantören garanterade då bl.a. "att den af ackumulatören afgifna ångmängden vid ett normaltryck af 5,5 kg öfvertryck och ett lägsta tryck af 0,8 kg öfvertryck uppgår

till minst 7.000 kg, att den nuvarande basningstiden af ca 2½ tim. kan afkortas till 30 minuter, hvarvid pannhuset likväl befrias från den utaf basningen förorsakade ångstöten och samtidigt de andra kokarna ej störs af densamma."

Högsta och lägsta tryck, således trycket vid fulladdad resp. urladdad ackumulator, varierade naturligtvis med det ångsystem den var inkopplad på. Föga överraskande kan man notera en klart stigande tendens:

Essvik 1926: 8 - 2,5 atö

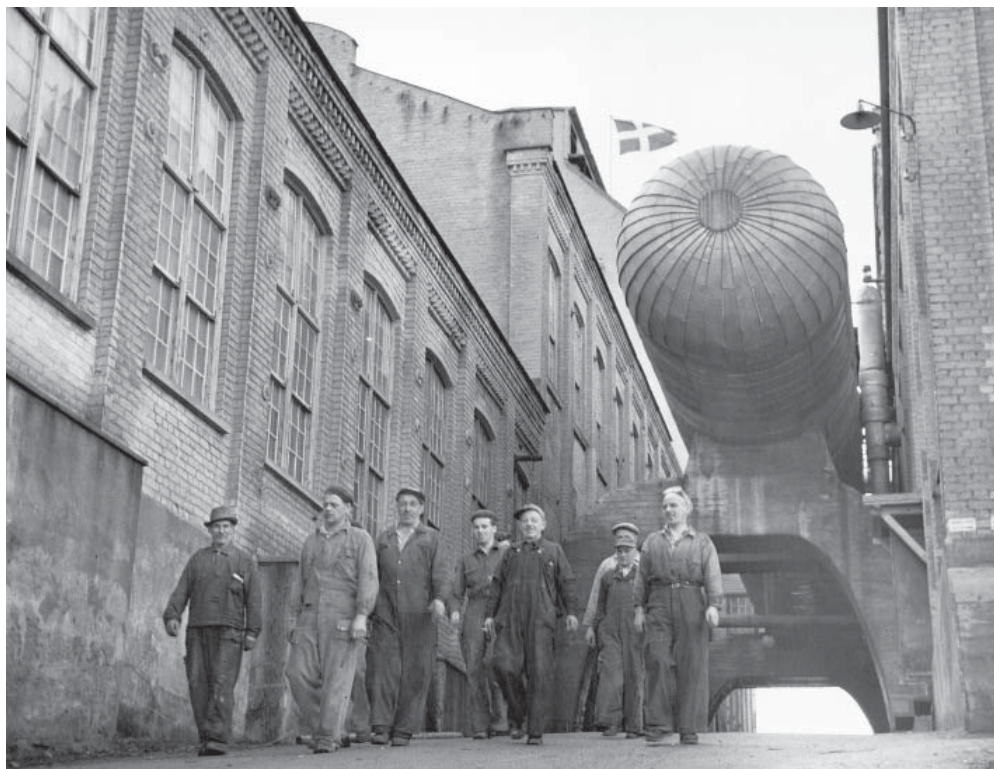
Östrand 1936: 18 - 10 atö

Munksund 1957: 22 - 11 atö

De allra flesta av de leveranser till norrländska massafabriker som jag kunnat dokumentera gjordes på 1920- och 1930-talen. Att det därefter närapå tog stopp berodde gissningsvis på att marknaden var mättad. Som ovan antytts blev det med tiden mer eller mindre självklart att en massafabrik skulle ha en ångackumulator.

Två leveranser på 1950-talet (varav den ovan nämnda till Munksund) var kopplade till stora utbyggnader.

Med ångteknikens utveckling fick ackumulatören med tiden allt mindre betydelse, för att till slut bli obehövlig.

Nensjö sulfatfabrik, ångackumulator enl. Ruths. Bilden är tagen vid ett skiftbyte 1961. SCA:s bildarkiv.

Anläggningarna i Deje före rivningen. Foto Lars Ohlsson

I serien *Papper och massa* skriver Alf Svensson och Lennart Stolpe i bandet om Värmland om fabriken i Deje, som nedlades 1989, hur den fanns ”i ett tillstånd av långt gånget förfall” och berättar att Jan Jörnmark, författare och docent, hade dokumenterat läget i sin bok *Övergivna platser* (Lund: Historiska media, 2009). På basis av Jörnmarks material visade Tekniska museet i Stockholm år 2010 en utställning om detta tema. Jörnmark befattade sig givetvis med flera andra platser än enbart med Deje.

Jörnmark lär ha tagit i maj 2004 en bilsemester genom Värmland och stött på nedlagda industrier. Han beslöt då att skriva om vad som under de senaste 30 åren egentligen hade hänt i Sverige. Mina egna intryck från juni 2011 var kanske litet av samma slag när jag tillsammans med min hustru for genom Värmland för att delta i NPH:s årsmöte i Oslo. Vi passerade ett stort antal pappersorter som beskrivs i den ovan nämnda Värmlandsboken och beundrade även den storartade herrgårdsparken i Rottneros.

För att stilla vår fysiska hunger sökte vi oss i Deje till en liten cafeteria. Den serverade inte enbart mat utan saluförde också en DVD med ett starkt emotionellt namn: *Gråten har tystnat – rivningen av fabriken i Deje*, producerad av Lars Ohlsson. Jag köpte denna DVD som dokumenterar hur en stor industrianläggning rivs ner. Händelseförloppet visas både i form av en film (ca 26 minuter) och ett bildspel (197 bilder). Innehållsmässigt kompletterar dessa två versioner i viss mån varandra. På fodralens bakre pärm ger man dessutom korta uppgifter med årtal om de viktigaste händelserna i fabriken historia.

Rivningsprocessen i Deje skedde mellan början av maj och mitten av december 2010, med ett avbrott under semestertiden i augusti. Både bildspelet och filmen verkar ha blivit färdiga redan så tidigt som några dagar före årsslutet 2010. De viktigaste händelserna i filmen är daterade vilket ur ett historiskt perspektiv är mycket välkommet. Sodapannan t.ex. sprängdes den 23 juni 2010. De drygt tio år som byggnaderna stått övergivna hade redan hunnit lämna tydliga tecken på nedgång och rentav på förstörelse. Träd hade fallit på byggnader, fönster var till en stor del sönder och graffiti hade målats på alla möjliga ställen.

Anläggningen i Deje – med undantag av de delar i vilka plaståtervinningen fortfarande bedrivs – monterades eller revs ner och allt som kan användas sorterades och togs tillvara. En av bildspelets avsnitt har fått den uttrycksfylla rubriken ”Skrot – vår tids guld”. På många orter har man valt andra sätt att umgås med nedlagda massa- och pappersfabriker. I somliga fall har byggnaderna tagits i ny användning men ofta får övergivna fabriker helt enkelt stå tomma och vittra bort, beroende på deras geografiska läge. Man kan inte låta bli att tänka på alla de ansträngningar och kostnader som krävts för att bygga upp och upprätthålla de ofta mycket stora och stadiga byggnaderna.

Filmen på denna DVD kan utan överdrift kallas häftig. Även om Ohlsson alltemellanåt gett litet större spelrum åt sitt konstnärliga anlag visar filmen i all sin grymhet vad som händer när ett stort industrikomplex hamnar i gapet av förhistoriska tyrannosauruser som biter sig in i starkt armerad betong och metall som i ingenting. Någon bättre karakteristik

Skrot, det nya guldnet. Foto Lars Ohlsson

Moderna tyrannosauruser i arbetet. Foto Lars Ohlsson.

för de jättelika grävskeporna kan man knappast hitta. Den kanske mest dramatiska enskilda händelsen var sprängningen av det stora sodatornet. Omslagsbilden "Sodapannan adjö" som publicerades i NPHTs förra nummer kan inte återge den dramatik man upplever i filmen när en kraftig sprängladdning detonerar med blixtrar och faller det massiva tornet. Till slut täcks allt av ett väldig dammoln.

Det torde vara unikt att ett rivningsföretag går med på att låta processen filmas och fotograferas av helt utomstående som på det här sättet får vistas bland arbetarna mitt på den stökiga och säkert inte helt ofarliga arbetsplatsen. Det är fråga om en högklassig dokumentation av industriminnen som mycket väl kunde tjäna som exempel även för andra orter, förutsatt att förhållandena annars gör en sådan dokumentation möjlig.

När man tittar på bilderna får man en konkret uppfattning om hur komplicerad konstruktion en massafabrik i praktiken är. Allt består naturligtvis inte av finmekanik utan det finns också enorma mängder av all slags rör, muttrar, bultar och stålkonstruktioner, omgärdade av armerad betong och tegelstenar i stora och delvis mycket höga byggnader.

Som medieprodukt är denna DVD imponerande även om dess innehåll i och för sig ingalunda är upplyftande. Men producenten Lars Ohlsson som svarat för filmen och huvuddelen av bildmaterialet samt Anneli Bodin som först och främst stått för helhetens layout och bildspelet har gjort ett oerhört proffsigt arbete som dessutom präglas av ett starkt konstnärligt grepp. Att döma av valet av de musikstycken som ackompanjerar bilderna i bägge versionerna tycks någongdera av dem

även vara väl insatt i musiken. Aldrig någonsin har jag hittills t.ex. tittat till musik av Bach och vacker fågelsång på bilder av allehanda skrot och hur man producerar det.

Avsnittet "Arbetskraft 2010" som illustrerar själva rivningsprocessen åtföljs i bildspelet av vacker klassisk sorgemusik (flöjt), avsnittet "Sodapannan adjö" beledsagas av en cello medan avsnittet "Graffiti och annan konst" ackompanjeras av musik i countrystil. En helt avvikande upplevelse erbjuds däremot i avsnittet "Mera Heavymetall": hård rock gruppen Bullseye spelar in sin video i en till hälften nedriven byggnad och musiken är därefter. Det finns faktiskt gott om heavy metall bland skrotet!

Ett lyckligt fall har varit att det på orten i Deje funnits kompetens att filma och producera en sådan här dokumentation. Producenten Lars Ohlsson bor själv i Deje. Vi får tacka honom inte enbart för det lyckade slutresultatet utan också för hans intresse för att ställa några av mig utvalda bilder till förfogande för publicering i vår tidskrift. Tyvärr kan vi inte trycka bilderna i färg, ej heller återge några rörliga bilder men åtminstone kan vi göra denna förnämliga DVD-utgåva känd bland våra medlemmar.

Det vore viktigt att denna DVD kunde bevaras för eftervärlden även i offentliga samlingar, t.ex. på Kungliga biblioteket och Tekniska museet.

Pentti Sierilä: Finlands globala skogsindustri.

*En industri med ett blomstrande förflutet
och med möjligheternas framtid (på finska)*

Pentti Sierilä, som har en lång bakgrund främst som direktör vid finska Skogsindustrierna, fungerar nu efter sin pensionering som docent i industriekonomi vid det Tekniska Universitetet i Villmanstrand (Lappeenranta) i östra Finland. Han har där gett ut ett kompendium på c. 100 sidor, som strävar till att i ett nötskal ge en bild av hela den finska skogsindustrin, dess historia efter det andra världskriget, nuläge och framtidsutsikter. Kompendiet är kanske främst avsedd för studenter, men det kan med fördel läsas av alla, som är intresserade av en koncentrerad översikt över den finska skogsindustrins utveckling.

Kompendiet tar avstamp från läget på 1950-talet och beskriver i grova drag

utvecklingen fram till i dag inte enbart inom massa- och pappersindustrin utan också inom sågverks- och fanerindustrin. Den beskriver inte endast den tekniska utvecklingen utan även de stora förändringarna inom industrins business-förutsättningar och strategier, resurser, samhällskrav, innovationer osv. Den beskriver mycket väl industrins utveckling från ett stort antal rätt diversifierade små företag till ett litet antal starkt fokuserade och globaliserade stora koncerner. Den är rikligt försedd med bilder och tabeller, som illustrerar utvecklingen.

Sierilä konstaterar också att det vi ser i dag inte är början till slutet för skogsindustrin utan tvärtom inledningen till en ny era, där industrins framtid baseras på bioekonomi i bred bemärkelse.

Pentti Sierilä, *Suomalainen globaali metsäteollisuus. Kukoistava menneisyys, mahdollisuuksien tulevaisuus*. Lappeenranta 2010. 76 s., ill. (Lappeenranta University of Technology. Department of Industrial Management. Opetusmoniste 31.) ISBN 978-952-265-065-8. ISSN 1799-3847

Boken kan köpas från ovan nämnda universitet, men kan också laddas ned från nätet via adressen

http://www.lut.fi/fi/technologymanagement/industrial_management/research/publications/sivut/tutkimusraportit.aspx

Jan-Erik Levlin

Föreningens arkiv

Föreningen Nordiska Pappershistorikers arkiv för åren 1973-1992 överlämnades till Riksarkivet i april 1993 av dess mångåriga ordförande, musikbibliotekarien Jan Olof Rudén, Stockholm. NPH bildades år 1968, men hade de första åren sitt säte i Danmark. Handlingarna för dessa år har ej påträffats. Från ca 1973 och framåt är arkivet emellertid tämligen komplett, med både protokoll, verksamhetsberättelser och korrespondens. En serie innehåller dokumentation kring de pappershistoriska konferenser som an-

ordnats, i regel vartannat år och växelvis mellan de nordiska länderna. Arkivet har referenskod SE/RA/730422 och förvaras i Riksarkivets depå i Marieberg. Det omfattar tre volymer och är i sin helhet tillgängligt för forskning.

Under våren 2012 har arkivet kompletterats med handlingar för perioden 1993-2007 som kommer att ordnas och förtecknas av Riksarkivet.

Erik Witting var föreningens sekreterare under många år under 1970-talet. När han avled 2001 överlämnade hans

arvingar hans stora samling av böcker, tidskrifter och arbetsmaterial från många års studier av äldre pappersbruk till Vadsbo museum i Mariestad. Museet tog vara på det som var av "lokalhistoriskt" intresse och överlämnade resten till föreningen. Samlingen har ordnats och förtecknats av föreningens dåvarande sekreterare Birgit Rantala och består av cirka 1,5 hyllmeter. Även denna samling har nu donerats till Riksarkivet och tillförts föreningens arkiv.

PJ

Material till NPHT

Du kan skicka texten antingen till de lokala redaktörerna för respektive land, eller till Huvudredaktören Esko Häkli. Formatera texten sparsamt, och skriv i enspalt med tydlig styckeindelning. Ange alla underrubriker konsekvent genom hela texten. Levera texten i word-format eller ren textfil. Endast digitalt material mottages. Bilder ska levereras i högupplöst format, dvs minst 300 dpi i naturlig storlek. För en bild som ska tryckas i stor-

leken 12x12 cm motsvarar detta ca 1500x1500 pixlar.

Nationella redaktörer

Finland

Esko Häkli, EH (huvudredaktör)

esko.hakli@helsinki.fi

Sverige

Per Jerkeman, PJ

per.jerkeman@telia.com

Helene Sjunnesson, HS

helene.sjunnesson@tekniskamuseet.se

Norge

Kari Greve, KG

kari.greve@nasjonalmuseet.no

Danmark

Ingelise Nielsen, IN

in@kons.dk

Layout

Kjell Samuelsson

Sista dag för materialinlämning till kommande nummer av NPHT 2012: Nr 4 29/10